

EBÜ'L-HAYR-I RÛMÎ'NİN SALTUK-NÂME'Sİ

Şükrü Halûk AKALIN

Anadolu Türk destanlarından *Saltuk-nâme*, XIII. yüzyıl alp-erenlerinden Sarı Saltuk'un hayatını, savaşlarını ve çeşitleri kerametlerini konu almaktadır. Eserde, Sarı Saltuk'un menkıbelerinin yanı sıra, dönemin önemli kişilerinin menkıbeleri ve bu kişilerin Sarı Saltuk ile olan münasebetleri de anlatılmaktadır. Sarı Saltuk'un menkıbelerini XV. yüzyılda Ebü'l-Hayr-ı Rûmî halk ağzından derleyerek yazıya geçirmiş ve üç ciltlik *Saltuk-nâme*'yi meydana getirmiştir.

Tebliğimizde, önce Sarı Saltuk'un destanî şahsiyeti üzerinde kısaca duracak, destanın yazıya geçirilişine ve eserin elde bulunan nüshalarına temas edeceğiz. Destanı; konu, zaman, mekân ve şahıslar yönünden ele aldıktan sonra, eseri dil ve üslûp açısından inceleyeceğiz.

Bir destan kahramanı olarak Sarı Saltuk

Sarı Saltuk, Anadolu ve Rumeli'nin fethi esnasında gazalara katılan, kahramanlığı ve velayeti ile daha yaşarken efsanevî bir şahsiyet hâline gelen müstesna bir Türk kahramanıdır. Hayatı etrafında teşekkül eden menkıbelerle diğer gazi ve velilerin menkıbeleri de karışmıştır.¹ Bu sebeple Sarı Saltuk'un gerçek hayatı ile ilgili bilgileri elde etmek son derece güçleşmiştir.

Tarihî kaynaklarda yer alan Sarı Saltuk ile ilgili bilgiler Sarı Saltuk'un gerçek hayatını ortaya koyacak mahiyette değildir². Gerçek hayat ile menkıbevî hayat iç içe geçmiştir. Üstelik tarihî kaynakların Sarı Saltuk hakkında verdikleri bu bilgilerin bazen birbiriyle çeliştiği de görülmektedir.³

1 Sarı Saltuk hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yrd. Doç. Dr. Kemâl Yüce, *Saltuk-nâme'de Tarihî, Dinî ve Efsanevî Unsurlar*, Kültür ve Turizm Bakanhğı yayını, Ankara, 1987, s. 20-1100.

2 Şükrü Halûk Akalın, *Saltuk-nâme I (İnceleme-Metin)*, doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1987, s. VII-XX

Tezin metin bölümü Kültür Bakanhğı tarafından yayımlanmıştır. Ebü'l-Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-nâme I*, hazırlayan Dr. Şükrü Halûk Akalın, Ankara, 1987. Daha sonra da ikinci ve üçüncü cilt yayımlanmıştır: Ebü'l-Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-nâme II*, hazırlayan Dr. Şükrü Halûk Akalın, İstanbul, 1988; Ebü'l-Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-nâme III*, hazırlayan Doç. Dr. Şükrü Halûk Akalın, Ankara, 1990

3 agt, s. XIII

Sarı Saltuk'un destanı şahsiyeti ile ilgili bilgileri çeşitli menâkıb-nâmelerde⁴ ve velâyet-nâmelerde⁵ bulabilirsek de bu konuda en mühim kaynak, hiç şüphesiz, *Saltuk-nâme*'dir.

Saltuk-nâme'ye göre Sarı Saltuk'un asıl adı Şerîf Hızır'dır⁶. Şeceresi ise Hz. Muhammed'e ve Hz. Ali'ye dayanmaktadır.⁷ Bu sebeple, eserde kahramanımızın Şerif, Şerif Hızır, Server, Saltık, Sarı Saltık adlarının yanı sıra Seyyid adı ile de anıldığı görülmektedir. Şerif Hızır, üç yaşındayken babasız kalır. Şerif'in yetiştirilmesi işini Seravil adındaki bir lala üstlenir⁸. Kısa sürede ata binmeyi, ok atmayı, kılıç kullanmayı öğrenen Şerif Hızır, Türk destanlarındaki alp tipinin önemli bir örneğini teşkil eder.

Battal Gazi bir gece Şerif'in rüyasına girer ve ona kendi atı Aşkar'ın, Dahhak'ın kılıcının, Giv'in mızrağının, Güştash'ın kalkanının ve Hazret-i Hamza'nın silâhının bulunduğu mağarayı söyler. Uykusundan uyanan Şerif, mağarayı bularak, Battal Gazi'nin bahsettiği atı ve diğer silâhları elde eder⁹. Bunların dışında Sarı Saltuk'un pek çok efsanevî silâha ve ata sahip olduğunu yine *Saltuk-nâme*'den öğreniyoruz¹⁰.

Şerif Hızır'ın Saltuk adını alışı ise bir geleneğe dayanmaktadır. Bu gelenek, kişinin gösterdiği kahramanlık sonucu ad almasıdır. *Dede Korkut Kitabı*'nda örneklerini gördüğümüz ad alma-ad verme olaylarının¹¹ benzerleri *Saltuk-nâme*'de de yer almaktadır. Kahramanımıza Saltuk adını, savaşta yendiği Alyon adlı bir düşmanı vermiştir. Müslüman olan Alyon'un adını da Saltuk, İlyaz olarak değiştirir.¹² Bu ad verme olayı dışında eserde geçen diğer ad verme olayları Saltuk'a yenilerek Müslüman olan kişilere Saltuk tarafından bir Türk adı verilmesi ile ilgilidir.¹³

Sarı Saltuk, bir destan kahramanında bulunması gereken bütün özelliklere sahiptir. Son derece güçlüdür, yüreğinde korkunun zerresi bile yoktur. Tek başına düşman içine "yanar od" gibi girmekte, düşman kalelerini fethet-

4 Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli Süleymaniye Kütü. 4582, 2627/1

5 Velâyet-nâme-i Hacı Bektaş-ı Veli Millet Kütü. 1366, 987, 1132, 1076, 1075; Süleymaniye Kütü. 3072 Velâyet-nâme-i Otman Baba

6 Akalm, agt, s. VII

7 agt, s. XII

8 agt, s. XXII

9 agt, s. XXII

10 agt, s. XXII

11 Doğan Aksan, Her Yönüyle Dil, TDK yayını, Ankara, 1982, s. 121

12 Akalm, agt, s. XXII

13 Dr. Şükrü Halûk Akalm, Saltuk-nâmedeki Ad Verme Hadiseleri, III. Milli Türk Folkloru Kongresi, Konya, 1989

mektedir. Aman dileyen düşmanına karşı ise merhametlidir. *Saltuk-nâme*'de, yiğitte bulunması gereken özellikler “ok atmak, yazu yazmak, suda yüzmek ve hem yiğit iken gezmek” olarak sıralanırken, Sarı Saltuk'un “bu dört hünerde mahir” olduğu özellikle belirtilir¹⁴.

Bu özellikler dışında Sarı Saltuk'un olağanüstü güçleri de olduğunu *Saltuk-nâme*'de mübalâğalı bir şekilde anlatılmaktadır. Çok uzaklarda aleyhinde söylenenleri işitebilmekte, oturduğu yerden bir kılıç darbesiyle bir başka diyardaki düşmanını öldürebilmekte, “tarfetü'l-ayn”da bir diyardan bir başka diyara gidebilmektedir. Düşmanları bir türlü Saltuk'ü öldürememektedir: ok atarlar batmaz, kılıç vururlar kesmez, büyü yaparlar tesir etmez, suya atarlar boğulmaz, ateşe atarlar yanmaz. Bütün cinler ve melekler Sarı Saltuk'un yardımcısıdır. Hatta bu cinlerden birisi ile “ahiret kardeşi” bile olmuştur. Düşmanları ise kâfirler, zalimler, cadılar, devler, canavarlar ve kötü cinlerdir.

Bütün bu özellikler göz önünde bulundurulduğunda, Sarı Saltuk'un alp-eren kişiliğinin yanı sıra, bazı menkıbelerde bir masal kahramanı kimliğiyle karşımıza çıktığı da görülmektedir.

Saltuk-nâme'ye göre Sarı Saltuk 99 yıl yaşamış, sonunda düşmanları tarafından zehirlendikten sonra hançerlenerek şehit edilmiştir. Ancak , son nefesini vermeden önce de kendisini zehirleyen ve hançerleyen düşmanını öldürmüştür.

Saltuk-nâme'nin yazılışı

Bir Türk kahramanı olarak Sarı Saltuk'un Türk milleti üzerindeki tesiri uzun süre devam etmiştir. Menkıbeleri halk arasında, özellikle gaziler arasında ağızdan ağıza yayılmış; fetih hareketlerinde ordunun manevî gücünü artıran unsurlardan biri hâline gelmiştir.

Halk ağzındaki sözlü menkıbelerin derlenmesi ve kitap hâline getirilmesi Fatih Sultan Mehmet'in şehzadesi Cem Sultan sayesinde mümkün olmuştur. Fatih Sultan Mehmet, Uzun Hasan ile savaşmak üzere 1473 yılında Acem seferine çıktığında, oğlu Cem Sultan'ı Edirne'ye gönderir. Edirne'den Baba Dağı'na geçen Cem Sultan, burada Sarı Saltuk'un müridlerinden menkıbeleri dinlemiştir. Sarı Saltuk'un menkıbelerini çok beğenen Cem Sultan, maiyetindeki Ebü'l-Hayr-ı Rûmî'yi sözlü menkıbeleri derleyip bir kitap hâline getirmekle vazifelendirir. Eserin müellifi Ebü'l-Hayr-ı Rûmî, kendisine bu vazifenin verilmesini şu şekilde anlatmaktadır:

14 Akalm, agt, s. XXIII

Ve bu hikayetler cem olmasına sebep bu oldu kim Sultân Mehemed Uzun Hasan seferine Acem'e gitti. Hasan Beg pâdişâh idi Acem'de, Gündüz-oğlu Ömer Han neslinden idi... Ol vakt Edirne'yi beklemeye Cem Sultân'ı kodı. Adet-i Osmâni bu durur kim uzak sefer eyleseler ol yiri bekledürler, hâlî komazlar ; taht-ı kadîmdür... Sultân Cem, yürüyüp andan Tuna Baba'ya indi. Baba'yı ziyâret idüp Baba'nuñ evsâfin müridlerinden istimâ eyledi. Ben fakre işâret oldu. Ebü'l-hayr-ı Rûmî demekle ma'rûf idüm. Baña buyurdu kim bu azîzüñ sahîhen kanda kim menâkıbın bulam, dervîşlerden soram, bilem, tâ ki bu azîzüñ kıssaların cem idem¹⁵.

Ebü'l-Hayr-ı Rûmî

Eserin müellifi Ebü'l-Hayr-ı Rûmî hakkındaki bilgilerimiz çok sınırlıdır. Kaynaklarda Ebü'l-Hayr-ı Rûmî'ye dair en küçük bir bilgi bile yoktur. Ancak, Cem Sultan tarafından böyle bir işle vazifelendirilmiş olması göz önüne alındığında döneminde tanınmış bir kültür ve sanat adamı olduğu ve Cem Sultan'ın maiyetinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Ebü'l-Hayr-ı Rûmî, Cem Sultan'dan aldığı emirle Anadolu ve Rumeli'yi adım adım dolaşarak, Sarı Saltuk'un menkıbelerini derleyerek yazıya geçirmiştir:

Pes Cem Sultân emriyle memlekette yürüdüm, kankı yeride kim bunuñ menâkıbın işittüm; yazdum, birbirine tertîb üzre uydurup bir kitâb idüp yidi yılda tamâm eyledüm. Sultân katına getirüp teslîm ittüm... Her yirde dahı velâyet-i Şerîf meşhûrdur ve hem gazâları vâfirdür. Kankı birin şerh idelüm? Mübâlağa sanma kim Hak Ta'âlâ ilhâm kılıp, ittüğün yazdum, söyledüm. Ve her âşıktan ve âriften işittüğüm bu kitâba yazdum¹⁶.

Ebü'l-Hayr-ı Rûmî'nin bir derlemeci ciddiyetiyle menkıbeleri derlediği ve daha sonra ashna sadık kalarak menkıbeleri düzenleyip bir eser hâline getirdiği görülüyor. Müellifin eseri meydana getirirken kendisinden önce yazılmış olan menakıb-nâmelerden¹⁷ faydalanmış olması da mümkündür. Nitekim, eserin muhtelif yerlerinde daha, Sarı Saltuk'un sağlığında menkıbelerin bir kitaba geçirildiğine dair kayıtlar mevcuttur.¹⁸

Bu kitâbı her yirde bulduğumdan hikâyetlerin cem ittüm sûrete getürdüm. diyerek, adını ve müellifini belirtmese de kendisinden önce yazılmış eserler-

¹⁵ Saltuk-nâme III, s. 365-366

¹⁶ age, s. 366-367

¹⁷ Akalın, agt, s. XVIV-XLVI

¹⁸ Saltuk-nâme II, s. 246

den faydalanmış olduğunu açıklamaktadır. Ancak bu eserler günümüze ulaşmadığı için, Ebü'l-Hayr-ı Rûmî'nin eserinin orijinallik derecesini söylememiz mümkün değildir. Elimizdeki eserin yine de tam bir telif eser olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek.

Eserin telif tarihi kesin olarak belirtilmiyorsa da, A. Baki Gölpinarlı, Ebü'l-Hayr-ı Rûmî'nin verdiği bilgilerden yola çıkarak eserin 1480 yılında tamamlanmış olabileceğini belirtmiştir.¹⁹

Türkoloji âleminde, yakın zamana kadar Ebü'l-Hayr-ı Rûmî'nin *Saltuk-nâme*'sinin üç yazma nüshası²⁰ olduğu biliniyordu. Ancak yaptığımız araştırmalar sonucunda bilinen bu nüshaların dışında başka nüshaları da ortaya çıkarmış bulunuyoruz²¹. Ayrıca Konya'daki Koyunoğlu-Müzesi-Kütüphanesi'nde *Saltuk-nâme*'nin herhangi bir nüshasından koparılmış 8 yapraklı bir parça ve Sivas'ta şahsî bir kütüphanede de muahhar bir nüsha daha vardır.²²

ESERİN İÇ YAPISI

Konu

Saltuk-nâme'nin konusu, asıl olarak Sarı Saltuk'un hayatıdır. Çocukluğu, yetişmesi, hakramanlıkları, kerametleri eserde destanî bir üslûpla anlatılmaktadır. Eserdeki olaylar, genellikle Sarı Saltuk'un çevresinde gelişmektedir. Tabii olarak, olayların asıl kahramanı ve odak noktası da Sarı Saltuk'tur.

Bazı menkıbelerde Sarı Saltuk'un zaman zaman ikinci plânda kaldığı veya hiç yer almadığı da görülür. Bu menkıbeler, İslâm tarihini, Arap, Hint, Habeş ve İran tarihini veya efsanevî varlıkları konu alan menkıbelerdir. Ancak, eserin bütünlüğü göz önüne alınarak incelendiğinde, bu menkıbelerin de konu olarak diğer menkıbelerle ilgisiz olmadığı anlaşılır. Farklı konulardaki bu menkıbeler, Sarı Saltuk'un menkıbelerindeki olaylarla ilgili olan veya olaylara açıklık getiren menkıbelerdir. Eserin birinci cildindeki *Hikâyet-i Mısır*, *Hilafet-i Benî Ümmiyye*, *Hilafet-i Benî Hazret-i Abbas*²³; *Hikâyet-i Selâtin-i Diyâr-ı Arab*²⁴ gibi menkıbeler Sarı Saltuk'un Mısır'a ve Arabistan'a yaptığı seferlerde buralardaki tarihçilerden, âlimlerden dinlediği menkıbelerdir.

19 Abdülbaki Gölpinarlı, Yunus Emre Hayatı, İstanbul, 1936

20 Yüce, s. 5-10

21 Dr. Şükrü Halûk Akalın, "Saltuk-nâme'nin Yeni Bulunan Nüshaları ve Bazı Düşünceler," Türk Kültürü Araştırmaları, c. XXVI/2, Ankara, 1989

22 Sivas'ta öğretmen Necati Demir'in şahsî kütüphanesindeki bu nüshanın en ilgi çekici yanı, ilk yaprağının mevcut olmasıdır. Diğer bütün nüshalarda ilk yapraklar kopuktur.

23 *Saltuk-nâme I*, s. 206

24 *Saltuk-nâme I*, s. 315

Üçüncü ciltteki *Firenk kâfirleri Hazret-i Resûlün türbe-i şerîfine kasd ittükleri*²⁵; *Kıssa-i Tatar han*²⁶; *Kıssa-i Umur Beğ ve Osmân Gazi*²⁷ başlıklı menkıbeler ise Sarı Saltuk'un şahadetinden sonraki dönemlerde geçen olayları konu edinmektedir. Bu menkıbelerin asıl kahramanları başka kişilerdir. Ancak, Sarı Saltuk bir velî olarak bu menkıbelerin bazılarında kerametleriyle yer almakta, menkıbelerdeki kişilerin rüyalarına girerek onlara yol göstermektedir.

Eserin birinci cildinin ilk iki menkıbesinde Sarı Saltuk'un çocukluğu ve yetişmesi anlatılmaktadır. Birinci cildin elde bulunan nüshalarının ilk yaprakları kopuk olduğu için, Sarı Saltuk'un doğumundaki destanî unsurları tespit edemiyoruz. Eserin başlangıcında Sarı Saltuk'un dedesi Seyyid Hasan ve babası Seyyid Hasan'ın gazalarından söz edilmektedir. Seyyid Hüseyin'in vefatından sonra yerine Seyyid Hasan'ın geçtiği ve pek çok yer fethettiği anlatılır. Düşmanları, sonunda Seyyid Hasan'ı zehirleyerek şehit ederler. Adamları, Seyyid Hasan'ı bir dağ üzerine defnediler ve mezarını gizlediler. Bu sırada Seyyid Hasan'ın oğlu Şerif Hızır, yani Sarı Saltuk, üç yaşındadır. Abdülaziz adındaki bilge bir kişi Şerif'in eğitimi üstlenir. Ancak, babasının ölümünden sonra beylik başkasına geçmiştir. Bu sebeple Şerif Hızır ve annesi çok sıkıntı çekerler. Bir süre sonra annesi de vefat edince, Şerif Hızır yapayalnız kalır. Seravil adındaki lalası Şerif Hızır'ı elinden tutarak Emir Ali'nin huzuruna çıkarır. Emir Ali de Şerif'i Sultan Süleyman Sebüktekin'e gönderir. O sıralarda Sultan Azerbaycan'dadır. Şerif, Sultanın huzuruna çıkar. Sultan ile birlikte ava giden Şerif, avda bütün hünerlerini gösterir. Önünden hiç av kaçırmayan Şerif'e Sultan hayran kalır ve beytûlmaldan ulufe olarak günde kırk dirhem şâhî verilmesini emreder. Bu sırada Şerif on dört yaşındadır.

Bu bölümlerde, Şerif Hızır'ın efsanevî silâhları ele geçirerek gazaya çıkması, Harcenevan tekfurı Tırbanos'u öldürmesi ve Alyon ile yaptığı dövüşü kazanarak Saltuk adını alması anlatılmaktadır. Bu ciltte Sarı Saltuk'un Kabe'ye, Kaf Dağı'na, Kefe ve Kırım diyarına, Mısır'a, Habeşistan'a, Hindistan'a yaptığı seferler ve buralarda düşmanlarıyla olan mücadeleleri yer almaktadır. Eserin ikinci cildinde Sarı Saltuk'un Türkistan vilâyetlerine gidişi, Firenk diyarını fethi, Babil kuyusuna inışı, cadılarla savaşı, Cezayir'e ve Kuhistan diyarına seferi konu edinilmektedir. Ayrıca bu ciltte yer alan *Kıssa-i ibtida-i evliya-i Rûm beyânı* başlıklı menkıbede, Türkistan'dan Anadolu'ya gelen ve buraya yerleşerek Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşmesinde önemli rol oynayan gazi dervişlerin, velilerin faaliyetleri; kerametleri; Horasan

25 *Saltuk-nâme* III, s. 315

26 *Saltuk-nâme* III, s. 334

27 *Saltuk-nâme* III, s. 348

erenleri ile münasebetleri anlatılmaktadır. Bu ciltteki diğer menkıbelerde ise İstanbul tekfurluğunun tarihi, Sarı Saltuk'un bakır gemiyi bulması ve mahiyetini öğrenmesi, Şahmaran ülkesine gidişi hikâyeye edilmektedir.

Üçüncü ciltteki menkıbeler ise Sarı Saltuk'un Maşrik ve Mağrip diyarlarına, Arabistan'a, Nirkap Dağı'na seferleri, Rağduş adlı cadıyı öldürmesi, Asfaryan cengini, Edirne'nin fethini konu almaktadır. Eserin Kıssa-i gaza ve vefât başlığını taşıyan bölümünde ise Sarı Saltuk'un şehadeti anlatılmaktadır.

Konularına göre incelendiğinde, menkıbelerin üç grupta toplandığı görülür.

Birinci gruptaki menkıbeler tarihî olayları konu almaktadır. Türklerin Rumeli'ye geçişi, Anadolu ve Rumeli'nin fethi, tekfurlarla yapılan savaşlar, Beylikler devri olayları, Osmanlı devletinin kuruluşu gibi konular tarihî gerçeklere az çok uygun biçimde eserde yer almaktadır. Bu olaylar içerisinde yine ön plânda olan kişi Sarı Saltuk'tur. Bu menkıbelerdeki şahıslar ise Osman Gazi, Umur Bey, Sultan Alaettin, Gıyasettin Keyhusrev, Cengiz Han, Nasrettin Hoca, Ahmet Fakih, Karaca Ahmet, Mevlâna gibi tarihî şahsiyetlerdir. İslâm dinine ait olayları konu alan menkıbeleri de bu grup içerisinde değerlendiriyoruz. Bu menkıbelerde de İslam tarihindeki çeşitli olaylar konu edilmektedir. Ancak bu gruptaki menkıbelerde yer yer tarih ile efsanenin birbirine karıştığı, zaman zaman da tarihi gerçeklere aykırı bilgiler verildiği de görülmektedir. Söz gelimi, Yıldırım Bayezid'in Ankara savaşında Timur'a esir düşmesi tarihî bir gerçek olmasına rağmen *Saltuk-nâme*'de Yıldırım Bayezid'in savaş sırasında atılan bir okla yaralanarak şehit düştüğü; Timur'un, Yıldırım'a çok benzeyen Deli Mezit adındaki bir askeri Yıldırım Bayezid sanarak esir aldığı anlatılmaktadır.

İkinci gruptaki menkıbeler ise efsanevî diyarlarda geçen ve Sarı Saltuk'un cinlerle, cadılarla, devlerle ve çeşitli olağanüstü yaratıklarla yaptığı savaşları konu alan menkıbelerdir. Bu gruptaki menkıbelerde Sarı Saltuk, âdetta bir masal kahramanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yedi başlı ejderhalar; havada uçan cadılar; kanatlı atlar; konuşan ağaçlar, hayvanlar vb. mitolojik unsurlar ve çeşitli masal motifleri bu menkıbelerde yer almaktadır. Olaylar Kaf Dağı, Cinnistan, Kuhistan, Cabülca (Cabülka), Şahmaran ülkesi gibi hayal ülkelerinde geçmektedir. Bu menkıbeler için müellifin zaman zaman *acâib hikâyetler* tabirini kullandığını görüyoruz.²⁸

Üçüncü gruptaki menkıbeler ise Hindistan, Habeşistan, Arabistan gibi diyarlarda geçen ve Sarı Saltuk'un bu diyarlardaki savaşlarını, kerametlerini

28 *Saltuk-nâme* I, s. 360

konu alan menkıbelerdir. Gerçek mekânlardaki olayları konu almasına rağmen bu menkıbelere de masal üslûbu hâkimdir. Mitolojik unsurlar ve masal motifleri bu menkıbelerde de yer almaktadır.

Zaman

Eserde anlatılan olaylar genel olarak 13. yüzyılda geçmektedir. *Saltuk-nâme*'de belirtildiğine göre Sarı Saltuk üç yaşındayken babası Seyyid Hasan Kastamonu'nun fethi sırasında şehit edilmiştir. Kastamonu'nun Türkler tarafından son defa fethi 1213 olduğuna göre Sarı Saltuk'un 1210 yılında doğmuş olması mümkündür. Bu tarih, tarihî kaynaklardaki bilgilere de ters düşmemektedir. Sarı Saltuk'un ölümü ise aynı yüzyılın sonlarına doğrudur. Şu hâlde eserin asıl olarak 13. yüzyıl olaylarını kapsadığını söyleyebiliriz.

Ancak, eserde Sarı Saltuk'un menkıbelerinin yanı sıra çeşitli menkıbelerin de yer aldığını belirtmiştik. Bu menkıbelerin bir kısmı 13. yüzyıldan önce, bir kısmı ise 13. yüzyıldan sonra cereyan eden olayları konu almaktadır. Ayrıca esere sonradan yapılan ilâveler de mevcuttur. Bir örnek vermek gerekirse, eserde Osmanlı Padişahı I. Selim'den de (D. 1470-Ö.1520) söz edildiği görülür. Bu şekildeki kayıtların daha sonraki yüzyıllarda istinsah edilen nüshalara, müstensih tarafından eklendiği aşikârdır.

Mekân

Saltuk-nâme'de yer alan menkıbeler mekân bakımından incelendiğinde, olayların iki ayrı grupta toplayabileceğimiz mekânlarda geçtiği görülür. Birinci grupta inceleyeceğimiz mekânlar gerçek mekânlardır. Anadolu, Rumeli ve Balkanlar, Kırım, Kefe, Deşt-i Kıpçak, Azerbaycan, Semerkant, Tataristan, Uygur diyarı, Nogay ili, Kâşgar kısacası bütün Türk dünyası; Arabistan, Mısır, Cezayir, Hindistan, Habeşistan birinci grupta ele alacağımız mekânlardır.

Sıraladığımız yer adları göz önüne alındığında, *Saltuk-nâme*'nin sadece Anadolu Türk destan olmadığı, mekân olarak dönemin Türk dünyasını kapsadığı görülür. Birinci ciltteki *Kıssa-i Sarı Saltık Sultan Kefe diyarına gittiğidir*; ikinci ciltteki *Kıssa-i Şerîf Türkistân vilâyetlerine gittiğini beyan eder*; üçüncü ciltteki *Kıssa-i Tatar Han* başlıklı menkıbeler, Anadolu ve Rumeli dışındaki Türk bölgelerindeki olayları konu almaktadır.

Saltuk-nâme'de şehir adları pek sık geçmez. Daha çok bölge adları kullanılmaktadır. Ancak, Anadolu ve Rumeli'deki şehirlerden bazılarının çok sık geçtiği görülür. Bu şehirler Amasiyye (Amasya), Sinab (Sinop), Kostantiniyye (İstanbul), Endriyye (Edirne), Kastamoniyye (Kastamonu), Ka-

vaniyye (Konya), Kayseriyye (Kayseri), Baba (Romanya'da Baba Dağı çevresinde), Eski Baba (Babaeski) vb... Anadolu ve Rumeli dışındaki bölgelerdeki şehirlerden ise, en sık Horasan, Kâşgar, Kefe Şam, Haleb, Bağdad, Basra, Mekke'nin adı geçmektedir.

İkinci gruptaki yer adları ise masal ve efsane ülkeleridir. Kaf Dağı, Cinnistan, Kûhistan, Cabûlsa, Şah-ı Maran ülkesi, Kuh-ı Şu'a, Bi'rü'l-cin, Cebelü'l-Kamer vb.

Bazı yer adları ise, halk ağzındaki bozulmuş şekilleri ile yazıya geçirilmiştir. Bu türdeki yer adlarının, eserin çeşitli yerlerinde farklı şekillerde yazıldığı da görülmektedir. Bunun sebebi ise menkıbelerin farklı kişilerden derlenmiş olmasıdır. Apursapur, Apursupur (آپور سپور، اپور سپور), Uyurşuyur (ایور شویر), Estervay (استروای), Ezentamariyye, Ezintumariyey, Zentamariyye (زنطمریه، ازنطمریه، ازنطمریه), Erdüvanya (اردوانیه) Kalaküt (قلاقوت), Afrinkaya (افرنقیه) bazılarıdır.

Şahıslar

Saltuk-nâme'nin çok geniş bir şahıs kadrosu vardır. Eserin kahramanı olan Sarı Saltuk başta olmak üzere pek çok şahıs, eserde yer almaktadır. Ancak, bunlar arasında tarihî şahsiyetler bulunduğu gibi efsanevî şahıslar ve olağanüstü varlıklar da bulunmaktadır.

Menkıbelerde Sarı Saltuk'tan başka ön plânda olan şahıslar Köle Yusuf, Kemâl Ata, Şehid Baba, İlyas, Husrev adlı gazilerdir. Bunların bir kısmı önceden gayrimüslimken Saltuk ile yaptıkları dövüşü kaybederek veya Saltuk'un gösterdiği kerametler sonucu İslâm dininin gerçek din olduğuna inanarak Müslüman olmuşlardır. Bunlardan başka çeşitli menkıbelerde adları birkaç kez geçen gaziler de vardır.

Eserde dönemin önemli şahsiyetlerinin de yer aldığını tebliğimizin başında belirtmiştik. Bu şahsiyetlerden biri de Osman Gazi'dir. *Saltuk-nâme*'de Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Gazi'ye çok değer verildiği görülür. Sarı Saltuk ile Osman Gazi'nin karşılaşmaları, Saltuk'un Osman Gazi'ye yakınlık göstermesi, verdiği öğütler tafsilâtlı bir şekilde eserde anlatılmaktadır. II. ciltteki Kıssa-i Firengistan'ı Seyyid feth ve sedd hikâyetidür başlıklı menkıbede Sarı Saltuk, Osman Gazi'yi gelecekte çok güçlü bir devletin kurucusu olarak halka tanıtır ve halkın Osman Gazi'ye itaat etmesini ister. Eserin ikinci ve üçüncü cildinin muhtelif yerlerinde Osman Gazi'nin Sarı Saltuk ile birlikte yaptıkları gazalar da anlatılmaktadır. *Saltuk-nâme* 'de Osman Gazi'ye bu kadar çok önem verilmesinin sebebi, eserin Osmanlı şehzadesinin emri ile yazılmış olmasındandır.

Sarı Saltuk'un yaşadığı dönem olan 13. yüzyılın önde gelen devlet adamlarından Gıyasettin Keyhusrev, İzzettin Keykubat, Karamanoğlu Ali Bey, Candaroğlu Ali Bey, Aydınoğlu Umur Bey menkıbelerinde adı sık sık geçen tarihî şahsiyetlerdendir. Bu şahsiyetlerden Aydınoğlu Umur Bey'in adının Osman Gazi ile birlikte anılması dikkat çekicidir.

Bu yüzyılın tanınmış simalarından Hacı Bektaş-ı Veli, Ahmet Fakih, Karaca Ahmet, Mevlana Celalettin-i Rumi, Nasrettin Hoca, Taptuk Emre, Mahmut-ı Hayran Sarı Saltuk'un menkıbelerinde adı sık geçen tarihî şahsiyetlerdir. Bu şahsiyetlerle Sarı Saltuk'un görüşmeleri, sohbetleri eserin ikinci cildinde yer almaktadır.

Eserde yabancı devlet adamlarının, tekfurların, din ulularının da adları geçmektedir. Ancak, bu adların büyük bir bölümü tıpkı yabancı yer adları gibi, halk ağzında bozulmuş şekilleri ile eserde yer almıştır.

Bu adlara birkaç örnek vermekle yetineceğiz: Sirpal, Bertos, Çamur-ı Firenk, İstefan, İvaz-ı Lehi, Maritos, Mahan, Manımyos, Miranos, Biliç Yergevan vb.

Yabancı adların asıl şekilleri ile eserde geçen şekillerinin karşılaştırılarak fonetik ve morfolojik yönlerden incelenmesi çok ilgi çekici olacaktır.

Saltuk-nâme'de ayrıca peygamberlerin, dört halifenin, çeşitli din büyüklerinin de adları geçer. Özellikle Hz. Muhammed menkıbelerinde adı çok sık geçen peygamberlerdendir. Eserin birinci cildindeki Sarı Saltuk'un Kabe'ye seferini konu alan menkıbede, kahramanımızın Hz. Muhammed'in mezarını ziyareti sırasında Hz. Muhammed ile karşılıklı konuşmaları anlatılmaktadır.

Aynı dönemde yaşamamış olmalarına rağmen, Battal Gazi'nin de menkıbelerinde sıkça anıldığını görüyoruz. Battal Gazi, Sarı Saltuk'un rüyasına girmekte ve ona yardımcı olmaktadır. Hz. Hızır da Sarı Saltuk'un yardımcıları arasındadır.

Eserdeki tarihî ve dinî şahsiyetlerin yanı sıra efsanevî şahsiyetler ve olağanüstü varlıklar da önemli yer tutar. Sarı Saltuk'un cinlerle, cadılarla, devlerle ve çeşitli olağanüstü varlıklarla mücadelelerinin yer aldığı menkıbelerde Menu-çihir adlı bir cin kahramanımızın en büyük yardımcısıdır. Menu-çihir kadar olmasa da Sarı Saltuk'a yardımcı olan diğer olağanüstü varlıklar Keyvan adındaki dev, Meymun tayyar adlı bir cin, Kamus ve Kanus adlarındaki perilerdir.

Olağanüstü güçlere sahip bulunan ve Sarı Saltuk'a düşman olan pek çok cadı, dev ve canavar vardır. Bunlar arasında en önemlileri Çengal dev, Hilal cadı, Erkan cadı, Ra'd cadı, Selvan cadı, Rağduş cadı, Sarsar dev, İstifa-i

Zahide'dir. Ancak, bunlardan bir kısmı sonradan Sarı Saltuk ile dost olmuşlardır.

Mitolojik kahramanlardan Sam, Nuşirevan, Teh-mures, Kahraman, Neriman, Keyyumers (Gyumers), Güştasb, Dahhak, Zal, Rüstem ve benzerlerinin eserde bahsi geçmektedir. Dahhak'ın adının Dahhak-ı Türk olarak geçmesi dikkat çekiyor.

Saltuk-nâme'de olağanüstü yaratıklara da rastlamak mümkündür. Yarı insan yarı hayvan olan nim-tenler; uçan atlar; başı insana, burnu file, ağzı aslana, ayakları geyiğe, elleri kaplana, kuyruğu eşeğe benzeyen muzi canavarlar; kılbaraklar; konuşan yılanlar, domuzlar, kuşlar özellikle efsane ve masal üslûbunun hâkim olduğu menkıbelerde karşımıza açılan olağanüstü yaratıklardan bazılarıdır.

ESERİN DIŞ YAPISI

Dili

Saltuk-nâme, halkın konuştuğu dili esas alan sade nesir diliyle yazılmıştır. Sade nesir, halk için yazılan Kuran tefsirleri, hadis kitapları, menkabevî İslâm tarihleri, fütüvvetnâmeler, menâkıpnâmeler, dini-destanî halk kitapları, halk hikâyeleri, halka mahsus tasavvufî eserler, Osmanlı tarihine ait destanî nitelikteki gazavâtnâme, fetihnâme, Tevârih-i Al-i Osman gibi eserlerin, ah-lâk ve siyaset kitaplarının dilidir²⁹. Hitap edeceği kitle halk olduğu için, bu kitaplar halkın konuşma diliyle yazılmışlardır.

Yabancı kaynaklı kelimelere ve gramer şekillerine yer veren, divan şiirinin söz sanatlarını benimseyerek, secili bir anlatımı esas tutan süslü nesrin aksine, halk için yazılan eserlerde yabancı kaynaklı kelimelere ve gramer şekillerine fazla rastlanmaz. Süslü nesrin halk dilinden büsbütün ayrılıp hüner gösterme amacını güden inşa kolu, dar bir çevrede belli başlı eser türlerinin üslûbu olarak mevcudiyetini devam ettirmiştir³⁰.

Ancak, halkın konuştuğu dili esas tutan sade nesrin, derece derece inşa üslûbundan etkilendiği ve bu üslûptan kelime, deyim ve klişelerin ara sıra sade nesre sızdığı görülür. Yine de bu nesrin temeli, sonuna kadar halk dili olarak kalmıştır³¹.

Sade nesrin örneklerinden biri olmasının yanında *Saltuk-nâme*'yi dil ve üslûp açısından daha da önemli kılan, eserin halk ağzından derlenerek yazıya

29 Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir I*, İstanbul, 1964, s. V-VI

30 age, s. X

31 age, s.V

geçirilmiş olmasıdır. 15. yüzyıl Anadolu Türkçesi, zengin söz varlığı, anlatım gücü, son derece akıcı cümle yapısı, deyimlerle ve yer yer de ata sözleriyle süslenmiş bir üslûpla eserde kendisini ortaya koymaktadır. Halkla mahsus deyimler, benzetmeler; anlatımı daha da zenginleştirmiş ve akıcı hâle getirmiştir .

Bu tespitlerimizi, eserin mevcut nüshalarını göz önünde bulundurarak yapıyoruz. Bu nüshalar arasında maalesef müellif nüshası bulunmamaktadır. Sonradan istinsah edilen nüshaların, dil ve üslûp açısından müellif nüshası orijinallüğünde olamayacağı tabiidir. Eserin telifinden yaklaşık olarak bir yüzyıl sonra istinsah edilen bu nüshalardaki anlatım zenginliği, Ebü'l-Hayr'ın kaleminden çıkan müellif hattının değerini daha da artırmaktadır.

Eser, 15. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış olması dolayısıyla dil bakımından Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinin özelliklerini taşımaktadır. *Saltuk-nâme*'nin ses bilgisi özelliklerinden bazılarına temas etmek istiyoruz. Bu gün ilk hecesinde e ünlüsünü taşıyan kelimeler metinde (ع) harfi ile yazılmıştır. Kalınlık incelik uyumunun bu günkünden daha mükemmel olmasına karşılık, düzlük yuvarlaklık uyumu zayıftır. +ki aitlik ekinin kalın ünlülü kelimelere + kı/+gı şeklinde eklendiği pek çok kelime mevcuttur: busuda+gı, altında+gı, başında+gı, yolda+gı vb. + l°k ekinin de ilk hecesinde kalın ünlü son hecesinde ince ünlü bulunan yabancı kaynaklı kelimelere kalın ünlülü (+lık) olarak eklendiği dikkati çekmektedir. Bu durumda kelimelerin kalınlık incelik uyumuna uygun olarak, kalın sıradan telâffuz edildiği anlaşılmaktadır: âcız+lık, âsı+lık, fakır+lık, kâfir+lık, kâtıb+lık, ziyâda+lık, harâmı+lık vb.

k/h değişikliği ise birkaç kelimedede görülmektedir: ohşa-kohu, ahtar-, ahşam, yoh. Günümüz Türkçesinde ön seste d- olan kelimeler metnimizde genellikle t-'lidir: tag, tol-, tokuz, togrı, ton, tolun-, tal.

Saltuk-nâme, şekil bilgisi bakımından da Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinin özelliklerini göstermektedir. Gelecek zaman çekimi için -IsAr eki, geniş zaman çekimi için -Ar, -Ur ve -r ekleri kullanılmaktadır. Şimdiki zaman ifadesi için yorı-fiilinin geniş zaman ekli şeklinden (yorır) faydalanılmaktadır. I. teklik kişi eki olarak -vAn yanında daha çok -Am ekinin kullanıldığı görülmüyor. I. teklik kişi emir çekimi -AyIn ve -AyIm ekleriyle, II. çokluk kişi çekimi ise -ñ ve -ñUz ekleriyle yapılmaktadır.

Arkaik kelime fazla olmamakla beraber eser, zengin bir söz varlığına sahiptir. egirtmek, iley, or, sepmek, döymemek, depe (dapa), depere, gögüsire, belüri başlamak, issilik, çavlanmak, yat, aldamak gibi ilgi çekici kelimelerin yanı sıra Arapça Farsça kalıplaşmış deyimlere ve tamlamalara da rastlanmak-

tadır. Farsça ez-în-cânib, nâ-gâh gibi şekillerin menkıbelerde pek çok defa geçtiğini görüyoruz. Ayrıca, beyne'l-yakaza ve'l-nevm, tarfetü'l-ayn, kurre-tü'l-ayn, merhaben bîk, ale's-sabâh, melikü'z-zamân gibi tamlama ve deyimler kalıplaşmış olarak eserde geçmektedir.

Menkıbelerin bazılarında anlatıcının ara sözlerinin de yer alması, Ebü'l-Hayr-ı Rumi'nin bazı menkıbeleri dinlerken yazıya geçirdiğini göstermektedir.

Çün sabâh oldu, leşker beglerin araya geldiler. Ne gördiler? GÖZLERÜN YAVUZLUK GÖRMESÜN, ol la'înler gördiler kim...I/283*

GELDÜK BU YANADAN, Server Saltık çün kızları yirine gönderdi...I/297

GELDÜK BU YANADAN gaziler andan sürdiler...I/166

GELDÜK çün Kara Dâvûd ol hinde yigit idi.I/162

NE KISSA DIRAZ İDELÜM, bu tarikle yitmiş kâfiri birer hamlede depeledi. I/280

Deyimler

Saltuk-nâme deyimler yönünden son derece zengindir. Birkaç kalıplaşmış sözle kısa ve öz bir anlatım elde etmek maksadıyla deyimlere başvurulmuştur. Eserde geçen deyimlerden en ilgi çekici olanlarını ele alıyoruz.

Adını yerde komamak: Adını küçük düşürmemek

...atına süvâr olup âl-i Mengi(gi)ray ADIN YİRDE KOMAYup yalnuz küffâr leşkerine karşı vardı III/335

Ağır günü olmak: Önemli günü olmak.

Ol kâfirlerün bir AĞIR GÜNİ vardı II/159

Ağız bir etmek: Ağız birliği etmek

Mescide Şerîf gelürse cümlemüz AĞIZ BİR İDÜP aña söyleyelüm. I/43

Ağzın almak: Söz almak

Akd ve ahd ve söz ittiler, Şerîf'ten AĞZIN yani ikrârın ALdılar. I/43

* Örnekler, Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan tenkidli metinde (bkz. not 2) alınmıştır. Sayılar cilt ve sayfayı göstermektedir.

Alem gözüne karanu olmak: Çok üzülme

Han Seyyid'ün mâtemin eyledi. ALEM GÖZİNE KARANU OLUP...
III/347

Ayak üzerine gelmek: Ayakta karşılayıp saygı göstermek.

Bu cümle halk er ü avrat, küçük büyük AYAK ÜZERİNE GELÜP...
III/253

Ayağına düşmek: Ayağına kapanmak.

...bu hâli göricek feryâd eyledi, Şerîf'ün AYAĞINA DÜŞTİ. 1/150

İki etek beline sokmak: İşe başlamak için hazırlanmak.

Pes kâfir üstinden inüp, İKİ ETEK BELİNE SOKUP girü Server'ün ardına düştü. III/230

Bir iş itmek: Başına bir iş açmak.

Anlara BİR İŞ İDEM kim anı unıdup beni añalar. I/5

İşini bitürmek: Öldürmek, yok etmek.

Yüri meydâna gir bunuñ İŞİN BİTÜR ya dut benüm katuma getir. I/18

Gökler yıkılmak: Çok şiddetli bağırarak.

Bir na'ra ra'd-vâr eyle haykırdı kim sandılar GÖKLER YIKILDI...
I/279

Göz kulak olmak: Dikkatli davranmak, etrafa bakarak olmak.

Her yana GÖZ KULAK OLDULAR. III/304

Benzetmeler

Saltuk-nâme'de deyimler kadar benzetmeler de ilgi çekicidir. Anlatılan olayı, durumu açıklamak, anlatımı etkili kılmak ve anlatılanların dinleyicinin zihninde canlanmasına yardımcı olmak maksadıyla benzetmelere başvurulmuştur. Çoğu zaman bilinen benzetmelerden faydalanılmıştır. Ancak, eserde anlatıcının olayları değerlendirmedeki zekâsını, yorumunu gösteren orijinal benzetmeler de vardır.

Benzetmeleri yapılarına göre ele aldığımızda, bunların edatlarla veya eklerle yapıldığını görürüz. Gibi edatı benzetme kalıpları içerisinde en fazla kullanılanıdır. Zaten bu edatın en önemli özelliği de benzetme edatı oluşudur.³²

³² Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, 1974, s. 41

Çobandan koyun kaçır gibi önünden Server'ün kaçarlardı. III/203
Çokluk kâfirleri kılıçdan geçürdiler, aç kurd koyuna girür gibi gir-
diler. III/206

Pes Müsülmânlar tâkât getürmeyüp toñuz önünden sazılur gibi sa-
vıldılar. III/203

Kâfirler ördek ve kaz gibidür. III/201

Aç kurd gibi girüp küffârı birbirine urdı. II/219

Bu Habeş dilinde dahı mâhir idi, su gibi bilürdü. I/226

Sinbat'ün başını top gibi suya bıraktı. I/226

Kuzucuk boğazlar gibi ol âdem kuzucuklarını boğazlayalar. I/300

Yanar od gibi ol kavme girdi I/266

Irak yire varup bakışup durdılar karga koza bakar gibi. I/236

Kuş belinleyü uçdı, Şerîf'i yirden bir alma gibi götürdi. I/362

Kanatları fanmış kuş gibi düşdiler. I/366

Ol üç biñ câdüyı ele aldılar, keşür toğrar gibi kırdılar.

gibi edatıyla aynı anlama gelen Arapça kadar edatı fazla olmasa da ben-
zetme kalıplarının kuruluşunda yer almıştır:

Cesedi bir deve kadar var III/185

Kilidün büyüklüğü bir beşük kadar vardı. II/177

Bu yir yüzi göğün katında sahrâda bir hardal dânesi kadar. I/375

Ayrıca, nadir de olsa, Arapça misâl ve Farsça mânend/mânendi keli-
meleri de gibi edatı karşılığında benzetme kalıplarında kullanılmıştır:

Halk karınca misâl kaynaşu karşı geldiler. I/367

Şerîf gördi kim bir hayvân misâl taifedür. I/325

Öküz misâl bir değirmen taşını başı üzre getürüp geldi. I/294

Ol kâfirleri hıyar mânendi toğradı. I/171

Gördiler kim bir küp mânendi üzre bir büyük kârbân-sarây... I/109

Şerîf'e bir ulu gürz-i girân tağ mânendi havâle eyledi. II/69

Eklerle yapılan benzetmelerde ise Türkçe +lAyIn, Farsça +vâr ve +âne
eklerinin kullanıldığını tespit ediyoruz:

Hayvân+layın âvâzeler eylediler. I/232

Bir gün gâfil+leyin Şâm-ı şerîf üzre gelüp... I/186

Pes çokluk leşker deryâ+layın akup dahı yürüdiler. I/307

Birez ol deryâ+layın leşkeri gezdiler. I/275

Dan gibi kara dağ+layın pehlevânı... II/176

Şu cümlede ise ekin gibi edatına geldiğine şahit oluyoruz:

...ak mermerden düzilen adam kalıbına hamle kılır gibi+leyin
turur. III/13

Pes nevbet Şerîf'e değicek hemân Hamza-vâr dîv üzre yürüdi. I/187
Server anı dahı merd-âne ve şîr-âne men eyledi. II/169

Ata Sözleri

Saltuk-nâme'de anlatıma açıklık kazandırmak ve anlatımı monotonluktan kurtarmak maksadıyla yer yer ata sözleri de kullanılmıştır. Bu ata sözlerinden hangilerinin, hikâyelerin anlatıcıları tarafından söylendiği, hangilerinin Ebül-Hayr-ı Rumi tarafından eklendiği belli değildir.

Metinde geçen ata sözleri incelendiğinde bunların bir kısmının kafiyeli ve ölçülü olduğu görülür. Mensur metinde bu tür ölçülü sözlerin kullanılmasının sebebi anlatımı monotonluktan kurtarmaktır.

Kafiyeli ve ölçülü ata sözlerinden bazıları şunlardır:

Asıl azmaz

Sağ yiyemez I/195

Çetük kim pençesin ura arslana

Eğer kurtulursa vara uslana I/266

Erlük kuvvet-iledür

Hile akıl-ı ladur II/38

Koñşı hakkı

Tañrı hakkı III/306

Okınan yire var, zihar erinme

Okınmayan yire varma, görünme II/176

Zâlimi sanma ki ber-hûrdâr olur

Ya kesilür başı ya ber-dâr olur I/379

Bazı ata sözleri ise kafiyeli olmalarına rağmen ölçülü değildir:

Kanda ittifak ola

Anda her iş âsân ola II/183

Ne deñlü çok olursa koyunuñ sürüsü

Yeter biñine kassabuñ birisi II/102

Kafiyeli veya ölçülü olmayan pek çok ata sözünün de kullanıldığını görüyoruz:

Bir yiğit kırk yılda hasıl olur. II/217

- Bu dünyâyâ iki pehlivân sığmaz (veya) bir şehir içinde iki pâdişâh olmaz III/74-265
- Boş torba ile at tutulmaz II/182
- Düğün aşî savıldı, sizler soñına geldüñüz II/166
- Dost oldur kim buñ deminde bulna III/47
- Dünyâda muhannes adla diri olup yürimekten, bir gün evvel ölmek yigrekdür. I/175
- Erenler maslahatın girü er başarur II/189
- Göñülden göñüle yol vardur. II/142
- Her kişi üç kerre gayb söyler, râst gelür I/298
- Hastanuñ beği paşası olmaz I/142
- Her zaman erkek koyun kurban içündür. II/60
- İlletle dirilen mihnetle can virür. III/140-141-144
- Kurd koñşısın yimez II/156-160

Cümle Yapısı ve Üslûp

Saltuk-nâme'deki cümleleri yapılarına göre incelediğimizde Türkçenin söz dizimi kurallarına uygun cümlelerin çoğunlukta olduğunu görürüz. Klâsik Osmanlı nesrinde çok sık kullanılan ki'li birleşik cümle, metnimizde aynı ölçüde kullanılmamıştır. *Tahkiye* üslûbunun bir özelliği olarak eserde en fazla basit cümleler, sıralı cümleler ve iç içe birleşik cümleler geçmektedir.

Kurallı cümlelerin yanı sıra, devrik cümlelere de rastlanmaktadır. Menkıbeler halk ağzından ve anlatıcılardan derlenerek yazıya geçirildiğinde, konuşma dilinin bir hususiyeti olarak bazı cümlelerde yüklem yeri değişmiştir.

Aşkar gitmiş cemi saz u seleb birle.I/

Biz geldük yine söz evveline.I/

Pes ol taşradakı kâfirler üşdiler Kâsım'a.I/

Geldük biz bu yañadan Rus pâdişâhı kızî giriftâr olduğına.I/

Server üç yıl eğlendi Habeş ilinde.I/

Şerîf katı melûl idi yol azup gittüğüne.I/

Eserin üslûbuna temas edebilmek için, eserde geçen iki cümle türünü tebliğimizin bu bölümünde incelemeye çalışacağız.

Destanî bir halk hikâyesi olan *Saltuk-nâme*'de konunun olaya dayalı olması sebebiyle cümle yapısı, son derece akıcı ve kıvraktır. Anlatımda akıcı-

hği ve kıvraklığı sağlayan cümleler sıralı cümlelerdir. Basit cümleler, anlatıma uygun düşecek şekilde birbirinin peşi sıra kullanılarak sıralı cümleler meydana getirilmiştir. Peş peşe sıralanan bu müstakil cümleler, aslında son cümleyi açıklayan, manaca bütünleyen cümlelerdir. Bu sebeple, cümleler arasında anlamca yan yana bir bağlantı söz konusudur.

Sıralı cümlelerde, ses ahengi de bulunmaktadır. Böylece anlatımdaki monotonluk ortadan kaldırmakta, dinleyicinin veya okuyucunun menkıbeye ilgisi devamlı olmaktadır.

Pes yazdılar, Şerîf'e gönderdiler.I /
İndi, başın kesdi.I /
Gizlendiler, görünmediler.I /
On gün yürüdü, bir bınara geldi.I /
Ol kuş ağzından odlar çıktı, yir yir düşdü, kapkara yakdı.I /
Şerîf'i gördiler, beñzedimediler, girü gittiler.I /

Sıralı cümleyi meydana getiren müstakil cümleler, peş peşe yapılan hareketleri, birbirine anlamca bağlamaktadır. Bu sebeple, sıralı cümleyi meydana getiren bu cümleleri ayrı ayrı cümleler hâlinde ele almak, anlatımda bir kopukluk meydana getirecektir.

Bilindiği gibi ki'li birleşik cümleler, Türkçenin yapısına aykırı bir cümle türüdür. Metnimizde bu tür cümlelerin fazla kullanılmadığına temas etmiştik.

Eserde ki'li birleşik cümlelerin dışında Türkçenin söz dizimi kurallarına aykırı bir başka cümle türü daha görülmektedir. *çün*, *çünki*, *çünkim*, *kaçan kim*, *tâ kim*, *vaktâ kim* cümle başı edatlarıyla kurulan bu cümleler, sadece *Saltuk-nâme*'de değil dönemin diğer eserlerinde de sıkça geçmektedir.

Söz konusu cümle başı edatlarının Türkçenin tarihî dönemleri içerisinde değişik anlamlarda kullanıldığını görüyoruz:

çün edatı; eğer, artık, madem ki, fakat, gibi, -dığı gibi, sanki, âdeta, zira, nasıl olsa, vakta ki, -dığı zaman, -dığı takdirde, -dığı için, -dıktan sonra.³³

çünkim edatı; çünkü, zira, vakta ki madem ki.³⁴

kaçan kim edatı; ne zaman, ne zaman ki, vakta ki, -dığı zaman.³⁵

tâ kim edatı; bu sebeple, bu sayede, -si için, -ceye kadar, ne zaman ki, zira, ancak, için, -dığı zaman, fakat.³⁶

33 age, s. 133

34 age, s. 138

35 age, s. 163

36 age, 196-197

vakta kim edatı ise; ne zaman ki, -dığı zaman.³⁷

Bu edatlar *-dığı zaman*, *-dıktan sonra*, *ne zaman*, *ne zaman ki* anlamlarını vermek üzere bir cümle başına getirildiğinde, edatlı cümle kendisinden sonra gelen cümleyle ilgili kılınmaktadır. Yan cümle olarak adlandırdığımız edatlı cümle, bu durumda bir ana cümleyle birlikte birleşik cümle oluşturmaktadır.

Çün sabah oldu, kâfirler kapuya geldi. I/362

yan cüm.   ana cüm.

“Sabah olunca kâfirler kapıya geldi.”

Çün gece oldu, ol kilisede olan ol kâfirleri hep kırdı. II/17

yan cüm.   ana cüm.

“Gece olunca o kilisede olan kâfirleri hep kırdı.”

Çün Şerîf gitdi, Sultân hayli utandı. II/47

yan cüm.   ana cüm.

“Şerif gidince Sultan hayli utandı.”

Çün okudılar, ta'accüb itdiler. II/51.

yan cüm.   ana cüm.

“Okuyunca taaccüb ettiler.”

Çün kız oturdu, hemân Server kızı alup yürüyüvirdi. III/229

yan cüm.   ana cüm.

“Kız oturunca hemen Server kızı alıp yürüyüverdi.”

Çün kâfirler anı gördiler, feryâd eylediler. II/175

yan cüm.   ana cüm.

“Kâfirler onu görünce feryat eylediler.”

Çünkü mağaraya geldiler, Server ilerü yürüdü. II/123

yan cüm.   ana cüm.

“Mağaraya gelince Server ileri yürüdü.”

Tâ kim Rûm haddine yitişdiler, togrı Sivas şehrine geldiler. I/76

yan cüm.   ana cüm.

“Rum hattına yetişince doğru Sivas şehrine geldiler.”

Yukarıdaki örnek cümlelerde görülebileceği gibi, edath cümle, kendisinden soara gelen ana cümleye yan cümle olarak katılmakta ve ana cümle zarfını oluşturmaktadır. Cümle başı edatları, bu cümlelerde -°ncA gerundium ekinin verdiği anlamı yüklenmiş ve başında bulunduğu cümle ana cümleye bağlanmasını sağlamıştır. Aralarında anlamca bir ilişki bulunan bu yan cümle ve ana cümleleri ayrı ayrı, tek başlarına kullanamayız. Edath cümle nin tek başına kullanılması durumunda anlatımın yarım kalacağı açıktır. Bu sebeple, gerek Eski Anadolu Türkçesi, gerekse Osmanlı Türkçesi metinleri üzerinde çalışırken bu türdeki cümleleri birleşik cümle olarak düşünmek ve metin çevirilerini buna göre yapmak doğru olacaktır.

Bu tür birleşik cümleler sadece *Saltuk-nâme*'de değil, dönemin diğer eserlerinde de bolca geçmektedir:

Çün işitdi oğlan nakkâşın sözün

yan cüm.

Hemân dem atasına tutdı yüzün³⁸

ana cüm.

“Oğlan nakkaşın sözünü işitince hemen yüzünü atasına tuttu.”

Çün işitdi Çin adını, didi vây³⁹

yan cüm. ana c.

“Çin adını işitince vay dedi.”

Çün nakkâş işitdi anı, tutdı yol⁴⁰

yan cüm. ana c.

“Nakkaş onu işitince yolu tuttu.”

Çün Zeliha irdi yılın başına

yan cüm.

Yine geldi o Zeliha düşüne⁴¹

ana cüm.

“Zeliha yıl başına erişince o yine Zeliha'nın düşüne geldi.”

Yukarıdaki örneklerde edath yan cümlelerin basit cümle kalıbında olduğu görülmektedir. Az da olsa birkaç edath yan cümle nin ki'li birleşik cüm-

38 Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nev-bahar, yayımlayan J.H. Mordtmann, Hannover, 1925, s. 47

39 age, s. 46

40 age, s. 42

41 Şeyyad Hamza, Yusuf u Zeliha, yayımlayan D. Dilçin, Ankara, 1946, s. 23

le⁴² kalıbında kurulduğuna şahit oluyoruz. Bu durumda edatlı yan cümle yine ana cümleye katılmakta ve ana cümlenin zarfını oluşturmaktadır:

Çün Ayas işitdi kim kâfirler geliyorurlar. gazîlerle Tuna'yı geçüp karşı
yan cüm. ana
gittiler... III/328
cüm.

“Ayas, kâfirlerin geldiğini işitince gazilerle Tuna'yı geçip karşı gittiler.”

Çün Seyyid gördi kim şîr-i zebânî dişlerin kıcırdadup kendüye kasd idüp
yan cüm.

gelür, tîz yirden bir adam başı kadar taş götürdi. II/137
y.c. ana cüm.

“Seyyid, şîr-i zebaninin dişlerini gıcırdatıp kendisine kasd edip geldiğini görünce hemen yerden bir adam başı kadar taş kaldırdı.”

Yukarıdaki cümleleri incelediğimizde ki'li cümlenin edatlı cümleye nesne yardımcı cümlesi olarak katıldığını, edatlı cümlenin de ana cümlenin zarfını oluşturduğunu görürüz.

Aşağıda ise, yan cümledeki ki'li cümle edatlı cümleye zarf yardımcı cümlesi olarak katılmakta, edatlı cümle de yine ana zarfını göstermektedir:

Çünkim balıguñ karnın yardı kim için çıkara, anı gördi kim mübârek hatem
yan cüm. ana
anuñ içindedür. II/133
cüm.

“İçini çıkarmak için balığın karnını yarıncı mübarek hatemin onun içinde olduğunu gördü.”

Cümle başı edatlarıyla kurulan bu tür birleşik cümleler Farsçanın etkisi sonucunda Türkçede kullanılmaya başlanmıştır. Aslında bu cümlelerle ifade edilmek istenen olaylar, Türkçedeki gerundium ekleri yardımıyla basit cümleler hâlinde verilebilirdi. Nitekim gerek *Saltuk-nâme*'de, gerek dönemin diğer eserlerinde gerundium gruplarıyla kurulmuş basit cümlelere sıkça rastlanmaktadır.

Saltuk-nâme'de cümle başı edatlarıyla kurulan bir başka cümle türü de basit cümlelerdir. Bu cümlelerde hem cümle başı edatı bulunmakta, hem de

⁴² Mertol Tulum, Sinan Paşa Maarif-nâme Metin ve ki'li Birleşik Cümle Üzerine Bir İnceleme, deçentlik tezi, İstanbul, 1978

edath cümlelerin fiili -°cAK veya -°ncA gerundium eklerinden birini taşımaktadır. Asıl üzerinde durmak istediğimiz cümleler de bunlardır.

Çün Şerif ol yire iriş-icek hemân revâne oldu. I / 52

“Şerif o yere erişince hemen revane oldu.”

Çün Şerif’ün âdemisi gelüp hâli böyle gör-icek nâme kim Şerif kendü desti hattıyla yazmıştı, hisâra kâğıdı bir okla atdı. I / 58

“Şerif’in adamı gelip hâli böyle görünce, Şerif’in kendi desti hattıyla yazdığı kâğıdı hisara bir okla attı.”

Çün anlar dahı acı-y-icak dönüp ardlarına gitmege yol bulamayup ve hem sağrılarında ateş görüp önlerine kaçdılar. I / 347

“Onlar da acıyınca dönüp ardlarına gitmeye yol bulamayıp ve hem sağrılarında ateş görüp önlerine kaçtılar.”

Çün Harcenevan pâdişâhı Tırbanos bu haberi bil-icek emr itdi kim şenlikler itdiler. I / 4

“Harcenevan padişahı Tırbanos bu haberi bilince şenlikler yapmaları için emretti.”

Tâ kim ahşah ol-ınca Tırbanos kalkup çadırına revân oldu. I / 6

“Akşam olunca Tırbanos kalkıp çadırına revan oldu.”

Çün Şerif ol şerbesti iç-icek hemân saat akhı başına geldi dahı kendü hâlin sordı. I / 51

“Şerif o şerbeti içince hemen akhı başına geldi ve kendi hâlini sordu.”

Çün Fidagarus’uñ nazarı ol dem buña müte’allik olup gör-icek hikmet anladi. II / 38

“Fidagarus’un nazarı o dem buna müteallik olup görünce hikmeti anladi.”

Çün bir menzil yire yakın gel-icek Sultân Taptuk eyitti: “Dervişler, tiz turuñ bize Rûm’dan armagan gelür.” diyü karşı çıkırlar. 2 / 99

“Bir menzil yere yakın gelince Sultan Taptuk etiyitti: “Dervişler tez durun, bize Rum’dan armağan gelir.” diye karşı çıktılar.”

Çün Utbe gör-icek îmân getürdi. II / 103

“Utbe görünce iman getirdi.”

Çün iblis kâfirler ve kâfir Kaydafan tutulduğun gör-icek ol dahı koyup hemân gidivirdi, belürsiz oldu. III / 247

“İblis kâfirler ve kâfir Kaydahan tutulduğunu görünce o da koyup hemen gidiverdi, belirsiz oldu.”

Çünkü Han kâfirlerün bu gelmesin işid-icek yarakgörüüp leşkerin divşürdi. III / 334

“Han, kâfirlerin bu gelişini işitince hazırlık görüp leşkerini topladı.”

Birkaç örnek vermekle yetindiğimiz bu türdeki cümlelerde, cümle başı edatları, $-^{\circ}cAK$ veya $-^{\circ}ncA$ gerundium ekleriyle birlikte cümle kuruluşunda görev almışlardır. Edatlı cümlenin fiili, gerundium ekini alarak fiilimsileşmiş, edatlı cümle de böylece cümlemsi olarak ana cümleyle birlikte bir basit cümle oluşturmuştur. Gerundium ekinin cümlede kullanılması durumunda cümle başı edatına ihtiyaç kalmaması gerekirken, edatlarla gerundium ekinin bir arada kullanılması ilgi çekicidir. Bu türdeki cümlelerden cümle başı edatı çıkarıldığında da anlamda bir değişiklik olmayacağı görülecektir.

Cümle başı edatlarıyla kurulan bu cümlelerin yapısındaki farklılık cümleleri Türkçenin söz dizimine uygun hale getirme çabasıyla açıklanabilir. Bu çabanın sonucunda, edatlı cümlenin fiiline gerundium eki getirilmiş ve böylece aynı anlamı veren iki unsurun bir arada kullanılması durumu ortaya çıkmıştır. Cümle başı edatlarıyla kurulmuş basit cümleler olarak adlandırdığımız bu cümlelerde anlam açısından bir pekiştirme de söz konusudur.

Cümle başı edatlarıyla kurulmuş birleşik cümleler, Eski Anadolu Türkçesi ve Klasik Osmanlı Türkçesi dönemlerinde uzun süre kullanılmıştır. Yazı dilinde sıkça kullanılan bu türdeki cümleler, halk dilinde Türkçenin söz dizimine uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Dönemin diğer eserlerinde pek rastlamadığımız cümle başı edatlarıyla kurulmuş basit cümlelerin *Saltuk-nâme*'de sıkça geçmesinin sebebi de eserin halk ağzından derlenerek yazılmış olmasındandır.